

Miskolczi Ambrus

Az első világháború. Viták, paradoxonok, átértelmezések

Lucian Boia könyvéről

Az első világháború aktuális téma. Azzá teszi a századik évforduló és a mai világhelyzet. Nyugtalanítóak a párhuzamok. Ezzel is magyarázható, hogy Németországban nem aratott nagy sikert Nial Ferguson könyve, amely szerint Anglia hibát követett el a hadba lépéssel, mert mindenkinek jobb lett volna, ha Németország gyorsan győz. Christopher Clark monográfiája, az *Alvajárók* viszont bestseller lett, hiszen a szerző szerint Európa uralkodó politikusai akarataik ellenére és rossz előérzettel sodródtak bele a háborúba, amelyet – talán önbecsapásként – rövidnek hirdettek. Clark az akkori világhelyzetet így jellemezte: „Egy kormány sem (talán Franciaország kivételével) kívánta a háborút jobban, mint ahogyan részeg motorosok a szerencsétlenséget kívánják. De mindinkább kívántak különböző nemzeti előnyöket, mint békét. Azt kérdezni, hogy ki a felelős érte, ugyanaz, mintha egy motorszerencsétlenségénél – amely olyan vidéken történt, amelyen nincs hajtási szabály – kérdezik, ki a felelős érte.” Az 1930-as évek derekán látott napvilágot ez a nézet, de a felelősség áthárítását célzó „játék”, a blame-game akkor még mindig nem ért véget, sőt. Noha a szovjet Tarlé már a '20-as években tudománytalannak tartotta a „a morális bűn” kérdésének feszegetését, egyformán felelősnek tartva mindkét hadviselő tömböt, az 1970–80-as években Fritz Fischer tézise Németország kizárólagos felelősségéről majdnem olyan sikert aratott, mint most Clark elemzése. Ez utóbbi pedig jelzi, hogy a történetírásban a végét járja a blame-game. Mifelénk, a periférián pedig a nemzeti előnyszerzésről folyik a vita.

Lucian Boia ismét rendhagyó történeti esszét írt. Könyve jó példa arra, hogy új kérdésekkel olyasmire világíthatunk rá, amit ugyan mindenki tudott, aki a korban járatos volt, csak nem mondta ki – hanem a heroikus modellbe illő mondókát adott elő. Érthető a felháborodás és a lelkesedés is, hiszen hasonlóan korábbi könyveihez, ez is olyan hatást ér el, mintha egy dohos szobában kitarják a koszos ablakot, és friss levegőt engednek be, de akik megszokták a bűzt, gyorsan be akarják csukni. Boia nem kontrafaktuális történetírást művel, nem azt vizsgálja, hogy mi lehetett volna, ha valami sorsfordító esemény nem következik be (bár ez is divatos, és magas fokon lehet művelni, mint Ferguson teszi), hanem az interaktivitásra hívja fel a figyelmet, amely szemben áll az általa felidézett két hagyományos spekulációs technikával. Az egyik az ok-okozati gondolkodás technikája. „A hagyományos történész – írja Boia – anekdotára vadászott: kis okokra (amelyek nagy következményekkel járhattak).” Nem említi, de olyan klasszikus áll ennek a háttérében, mint Pascal, aki szerint „ha Kleopátra orra rövidebb lett volna, a föld színe megváltozott volna”. (Persze azért van ebben valami, ha arra gondolunk, amit Dosztojevszkij egy-egy női hajlat varázsáról ír.) A modern történész „a komplex struktúrákat részesíti előnyben: a nagy okokat. Nagy meghatározó tényezőket keres”. A robbanóanyagok azonban nem önmaguktól robbannak fel; szükség van detonátorra. Ilyen volt a szarajevói merénylet, csak hogy még ezután is lehettek volna esélyei a békének. Egy biztos: e merénylet nélkül a háború nem 1914 nyarán robbant volna ki, amikor a világ a legkevésbé várta. Ha máshol lépett volna működésbe egy másik detonátor, más következményeket vont volna maga után. Például, ha Nagy-Britannia és Németország a gyarmatok világában ütközik össze vagy a tengeren; vagy ha Ausztria–Magyarországban vagy Oroszországban komoly belső problémák adódtak volna. „Az nyitva állt a háború felé, de, és miért ne, a béke fenntartása felé is, minden ellentmondás és feszültség ellenére.” Hiszen a hatalmi egyensúly miatt az öt európai nagyhatalom kölcsönösen figyelte egymást, és egyik sem lehetett képes a hegemoniára. Boia kiemeli, hogy paradox

módon a két hatalmi tömb – az antant és a hármasszövetség – egyensúlyát éppen a bekövetkező háború bizonyította. A háborús okok között pedig éppen a szarajevói merénylet tűnt a legkevésbé súlyosnak, hiszen nem állam állt közvetlenül mögötte, csak egy terrorista csoport. A trónörökös és neje meggyilkolása viszont „elképzeltetlen sértésként hatott a Habsburg-monarchiára. Ausztria–Magyarország nem hagyhatta válasz nélkül, nagyhatalmi hitelességét kockáztatta.” Jó alkalomnak bizonyult arra, hogy leszámoljon Szerbiával, hiszen a délszláv agitáció a Monarchia biztonságát veszélyeztette. „Ausztria–Magyarország reakciója hasonló az Egyesült Államokéhoz a 2011. szeptember 11-i merénylet után: hasonló a szimbolikus töltése és az ellencsapás mérésének készítése”. Boia azonban azt is hangsúlyozza, hogy az európai helyzet alapvetően más volt. A kis országok éppen olyan nacionalisták, mint a nagyok, és éppúgy terjeszkedni akarnak – mint azt a balkáni államok példája mutatja. Ugyanakkor a nacionalizmussal szemben érvényesült az internacionalizmus dinamikája is. Ennek jegyében indultak az olimpiai játékok, szerveztek nemzetközi tudományos kongresszusokat, hozták létre a Nobel-díjat, működött az Internacionálé, és álmództak világszövetségről. Az egymásnak ellentmondó magatartásokat lehetetlen pontosan egymáshoz mérni, viszont „egyáltalán nem biztos, hogy az emberiség jobban hajlott a háborúra, mint a békére”. Boia abból is békevágat olvas ki, hogy az egyik német olajmágnás néhány hónappal a háború kitörése előtt három-négy év alatt békében is elérhetőnek tartotta a német gazdasági hegemoniát. Két vesztes háború után Németország rájött, hogy megnyerheti a békét, de 1914-ben éppen a német nagyvállalkozók riadtak meg a legjobban tőle.

Kellemes Boiát olvasni, mert kedveli az aforisztikus világlátást és kifejezést. Ezek nála nem nagyképű diskurzusokba szerelt kisszerű okoskodások, hanem az elbeszélés egészébe szőtt keserű igazságok. „A történelmet az emberek csinálják, de nem uralják; saját alkotásuk uralja őket. A történelmi tényezők komplex és esetleges összjátéka eredményez olyasmiket, amik ellenőrizhetetlenek. A történelem látványából egyértelmű: nem tudjuk úgy alakítani, ahogy szeretnénk, hogy az jobb legyen.” Ezért kell számításba vennünk a reprezentációkat, amelyek jegyében cselekszünk. Hiszen, amikor történelemről beszélünk, akkor sem magáról a történelemről van szó, hanem arról, ahogy azt felfogjuk. Ezek után Boia három olyan reprezentációt emel ki, amelyek a háború kitörését elősegítették. Az első a háború elkerülhetlenségének képzete, az, hogy az emberi történelem háborúk története. A második a háború szükségességének képzete: az egyensúlyhoz háború kell. A harmadik képzet a rövid háborúé: a háború legyen rövid, mert ezt teszi lehetővé a technika, a hosszú háború viszont kifulladásához vezet. Igaza lehet Boiának: még a legmegveszekedettebb imperialisták sem mentek volna bele a háborúba, ha látták volna, hogy mihez vezet.

A felelősség kérdésében nincs egyetlen igazság, legfeljebb sok egymással versengő kis „igazság”, és ez is nézőpont kérdése. Az Ausztria–Magyarországot elmarasztaló szemlélet a szarajevói merényletet minimalizálja, és egyben Szerbia, illetve Jugoszlávia mellett teszi le a garast, azt hangsúlyozva, hogy a Monarchiát meghaladta a történelem. Kétségtelen, a Monarchia nem a nemzeti egyenlőség modellje volt, de Jugoszlávia sem lett az, és a közelmúltban elkövetett szarajevói tömeggyilkosságot nem lehet a Monarchia számlájára írni – hangsúlyozza Boia. A Habsburg-monarchia a nemzeti jelenséget megelőző korszakból származott, és nem tudott jól alkalmazkodni az új korszakhoz. Magyarország viszont, mint a franciák, asszimilálni akarta a többi etnikumot, „amikor mi sem lett volna természetesebb, mint a soknemzetiségű állam formáját tesztelnie”. Ugyanakkor – fejtegeti Boia – a Monarchiának joga volt a léthez, legalábbis a saját szemszögéből. Európai szemszögből is, mert az egyensúly fontos elem volt; sőt, a nemzeti filozófia szellemében is, mint egyenlő nemzetek majdani konföderációja.

Saját szemszögéből nézve a Monarchia védekezett. Talán eltúlozta Szerbia szándékait és lehetőségeit, de Oroszországtól sem lehet elvonatkoztatni, hiszen nem ártatlan ország volt, hanem a modern történelem legkapzsiabb birodalmaként terjeszkedett: meg akarta szerezni a Fekete-tenger bejáratát, amibe 1915-ben aztán az angolok és a franciák bele is mentek. Így mozgósítása „túl nagy lépés volt Szerbia érdekében, és egyáltalán nem önzetlen” – írja Boia. Igaz, a cár csak részleges mozgósítást rendelt el, érzékeltetve, hogy nem világháborút akar, hanem csak a Monarchia ellen kíván fellépni, de elmagyarázták neki, hogy ilyen nincs. Ezzel viszont kiváltotta Németország ellenlépését. Bismarck a francia reváns lehetőségének elhárítása miatt erőpolitikát folytatott, de alapjában véve defenzív jellegű volt. II. Vilmos császár magatartása már agresszívebb lett. Ezt kettős mércével mérték: Németország nem szerezhetett gyarmatot, viszont felrötták neki, hogy akadályozta Marokkó francia meghódítását. (Meg kellett volna említeni, hogy Olaszország líbiai akcióját viszont nem akadályozta, noha ez példa volt arra, hogyan lehet büntetlenül egy államot elfoglalni.) Így Németországnál mindenki „összehasonlíthatatlanul expanzionistább politikát folytatott 1914-ig”. Németországnak Közép-Európa és a flotta fejlesztése maradt. Az angolok ennek veszélyét eltúlozták, ez lett egyik oka hadba lépésüknek. Németországot pedig áthatotta a bekerítettség pszichózisa. A németek haditerveit nem a hódítás vágya vezette, hanem a félelem, hogy a többiek gyorsabban támadnak, és két oldalról. Azért hajlott jobban a harcra, mert a vezetők úgy gondolták, ha már bekövetkezik, akkor minél hamarább, annál kedvezőbb számukra, de nem keresték feltétlenül az alkalmat. Ám a franciák ellenállása erősebb volt a vártnál, és az orosz mozgósítás is gyorsabb. Politikai szempontból jobb lett volna, ha a németek megvárják, amíg nekik üzennek hadat, de a katonai szempontok erősebbeknek bizonyultak a politikaiaknál. A német vezetésnek tudnia kellett volna, hogy Nagy-Britannia mennyire ragaszkodik Belgium függetlenségéhez, és mennyire aggasztja a német flotta erősödése. Berlin meg akart egyezni Londonnal, de stílusa katasztrofálisnak bizonyult. Látszólag Franciaország alig vétkes. Csakhogy úgy támogatta Oroszországot, hogy ez elhitte: azt tehet, amit akar. II. Vilmos egy ideig azt javasolta Bécsnek, elégedjen meg a diplomáciai sikerrel. Oroszország pedig nem is konzultált Franciaországgal a mozgósítás elrendelésekor. A hadicélokot illetően, aki keres, az talál bőven. „Csakhogy a szándékoktól a tettig hosszú az út, emellett ezek a szándékok ellentmondásosak”. II. Vilmos hol harcos, hol pacifista, és noha gyakran fő bűnösnek tekintették, a „békés versengés” híve volt.

Boia az interaktivitás felvázolása után az új francia–német történelemkönyvből idéz, amely a feszültségek halmozódásához vezető mozzanatok bemutatása után jelzi, hogy a folyamatok ellenőrizhetetlenné váltak. „Reméljük – írja –, hogy az ilyen árnyalt értelmezés közelebb jár az igazsághoz. De ne ápoljunk illúziókat a történelem vagy a történészek objektivitását illetően. Az európai szolidaritás ideológiája úgy diktál ma, ahogyan a múlt században a nemzetek közötti konfrontáció ideológiája.” Más szóval prezentisták, azaz jelenbe zártak vagyunk. A kérdés: miként? Boia szemlélete nem vulgárprezentista, de tudatosítja, hogy a jelen problémái és azok megoldásának vágya áthatja szemléletünket. Más alkalommal már szóvá tette, hogy Európának nincs mindenki által elfogadható hőse. Pontosabban negatív hősei vannak, mint Hitler és Sztálin, akiket az Igenis, miniszter úr című film miniszteri titkára az európai egység megteremtőinek nevezett. Viszont miért ne lehetne pozitív hőse Jean Jaurès, akiről – szinte érthetetlenül – alig esik szó az emlékezet mérnökeinek körében.

„Németország: lehetséges győzelem” – provokál az egyik fejezetcím. Valóban Németország teljesített a legjobban a hadviselő felek közül. Ezt példázza a Nobel-díjasok száma: 17 német, 8 francia, 7 angol és 2 amerikai. Csakhogy a gyors siker egyrészt irigységet kelt, másrészt a sikeres felet is frusztrálja, ha úgy érzi, nem becsülik eléggé. Organikus bajnak bizonyult a német hatalmi rendszer, mert ugyan bevezették az általános

választójogot, de a háborúban a katonáké lett a döntő szó. „Márpedig semmi sem károsabb, mint az, ha a katonák vezetik a háborút, mert könnyen elfelejtik, hogy a háború eszköz és nem önmagában való cél” – állapítja meg a szerző. A háborút elvben ellenző német szociáldemokrácia erős volt ugyan, de a háború mellé állt, és ebben szerepet játszott Oroszország folyamatos diabolizálása, amiben viszont Marx vitte hajdan a prímet, és „a történelem iróniája, hogy aztán épp Oroszország lett rövid időre a győztes szocializmus hazája”. A németekben élt a legyőzhetetlenség hite, és minden fronton viszonylagos fölényt harcoltak ki – Olaszország és Románia árulása ellenére. Sőt, Oroszországot le is győzte. Viszont Amerika hadba lépésével meghiúsult a „fehér béke” reménye, a társadalom nem tudta elviselni a ránehezedő terheket. Nem is tudták megemészteni a végső vereséget, és innen a „tördöfés” elmélete, holott ennek egyik atyja, Ludendorff tábornok már 1918 szeptemberének végén azt javasolta kormányának, hogy próbáljon béketárgyalásokba bocsátkozni. Aztán Németország egyedül maradt. (Az elírás Boiánál, hogy Magyarország szeptember 30-án kikiáltotta saját függetlenségét, hiszen október 31-én győzött csak az őszirózsás forradalom, és másnap a békepárti Károlyi Mihály alakított kormányt. Csak november 16-án mondták ki a függetlenséget.) Viszont tény: „1918 őszéig Ausztria–Magyarország figyelemre méltó kohéziót tanúsított, ami úgy tűnt, meghazudtolja a nemzetiségek feltételezett függetlenségi törekvéseit, amelyek a háború utolsó heteiben viszont teljességgel kibontakoztak.”

Romániában a legtöbb reflexiót a „Románia: »akkora szerencse«” című fejezet váltotta ki. Akadtak, akik a szerzőt és kiadóját hazaárulónak nevezték, és volt akadémikus, aki tudatos történelemhamisításról nyilatkozott. Mi tagadás, Lucian Boia ismét belenyúlt a nemzeti mitológia darázsfészkébe, és az őrdarazsak nem ismernek kegyelmet. Pedig mindaz, ami ebben a könyvben olvasható, éppen a nemzeti öntudat és magabiztosság legmagasabb fokára vall. Ezen a szinten már nincsen szükség mítoszokra, annál inkább azok elemzésére. Ezt teszi Boia, és nem a mítoszok történelemformáló erejét vitatja, hanem a historiográfiai mitológiák dogmáira kérdező rá. Akinek viszont ilyesmikkel van tele a lelke, szentségtörést láthat ebben a reflexiókat elindító egyszerű kijelentésben: „Az első világháború román értelmezése egész mitológiába illeszkedik. Ennél mi sem természetesebb, mivel ebbe illeszkedik a modern Románia alapító eseménye.” Boia szerint mitologikus a nemzeti egység évszázados álma, amelynek kezdetét olyan időkbe vetítették vissza, amikor Európában még senki sem gondolt hasonló projektre. Mitologikus ama elképzelés is, hogy szinte mindenki Románia hadba lépését támogatta odahaza. Az is mitologikus, ahogy elhallgatják, hogy a hadba lépés Erdélyért egyben lemondást jelentett Besszarábiáról. Végül a történelem másképpen döntött. Erdély és Besszarábia is Románia része lett, s így P. Carp, konzervatív politikus megjegyezhetette: Romániának akkora szerencséje van, hogy nincs is szüksége hozzáértő politikusokra. Boia szerint is nagyfokú meggondolatlanság kellett a hadba lépéshez, hiszen Németország minden fronton biztosítani tudta fölényét. Ez igaz, csak hogy a szerző nem említi a Bruszilov-offenzívát, amelynek kezdeti sikerén bátorodott fel a Ionel Brătianu vezette kormány. Az is igaz, hogy a Monarchia hadseregét megroppantották az orosz erők, még Csernovicet is elfoglalták. Az angolok és franciák vették rá a román kormányt a belépésre, az oroszok nem örültek ennek, mert széthúzták a frontot, és nem akarták szomszédjukat a győztesek oldalán tudni. Románia viszont ott akart lenni, és így alakult ki az a paradox helyzet, hogy a háborúra még felkészületlen Románia két tűz közé került, neki lett a leghosszabb frontvonala. „Brătianu – írja Boia – az országot elképzelhetetlen összeomlás veszélyének tette ki”.

Boiának itt érdemes lett volna idéznie II. Károly király naplójából azt az 1940. május 22-i bejegyzést, amelyben az éppen Németországnak újabb és újabb engedményeket tevő uralkodó, amikor látta, hogy a francia hadsereg összeomlása nyomán miniszterelnöke

egyre inkább a német orientáció hívévé válik, keserűen megjegyezte: „valamennyi politikusunk”, ha nem válnak be számításai, „kész a teljes színeváltozásra vagy annak ajánlására”. És eszébe jutott, hogy 1917-ben Jászvásárt – amikor a román hadsereget majdnem megroppantotta a német – „milyen kétségbeesés kerítette hatalmába politikusainkat”, és „a csalhatatlan és büszke Ionel Brătianu” ugyancsak „teljesen leépülve” beszélt vele, feltéve a kérdést, hogy vajon nem volt-e Carpnak és Marghilomannak igaza, akik a központi hatalmakkal való együttműködés hívei voltak. Boia nem is tagadja, Brătianunak lett igaza, „de nem azért, mert 1916-ban feddhetetlenül gondolkodott, hanem mert 1918-ban úgy döntött a Történelem,” és ő „nyerő kártyát húzott”. Már ez az idézet is szentségtörés számba megy a nacionalista atavizmus számára, de még inkább az, hogy Boia szerint a nemzeti eszmény csak a román politika egy részét hevítette, a lakosság 80 százalékát kitevő parasztságot más gondok foglalkoztatták. Ugyanakkor az orosz szövetség azt is jelentette, hogy egyúttal lemondtak Besszarábiáról Erdély miatt. És amellett, amit nemzeti felszabadításnak lehet nevezni, szerepet játszott a területszerző hatalmi vágy is. Az antant megígérte Romániának – a mai tágabb értelemben vett Erdélyen kívül – a Bánság egészét, ahol már szerbek voltak többségben, valamint tiszta magyar területeket majdnem a Tiszáig, és természetesen megtarthatta Bulgáriától elfoglalt Kvadrilátert. „De amikor mindenkit elfogtak a területszerző kísértések, miért képzelnék, hogy csak éppen Románia lett volna a mértékletesség modellje!” A román politikai elit pedig meghasonlott abban a kérdésben, hogy a központi hatalmakkal szövetségben Oroszországtól hódítsa vissza Besszarábiát, amely a történeti Moldva részét alkotta egészen 1812-ig, vagy pedig Erdélyt, Magyarország egyes részeit és Bukovinát szerezzék meg. Ez utóbbit még fel is ajánlotta Romániának a Monarchia, ha mellette lép hadba.

Minél jobban megyünk felfelé a társadalmi ranglétrán, annál több németbarát románt találunk. A konzervatív pártnak mintegy fele számított annak, de a szellemi élet csúcsán, írók, akadémikusok, egyetemi tanárok is. Besszarábia megszerzésének elsőbbsége mellett szólt, hogy a románság asszimilációja jelentősen előrehaladt, az itteni románok helyzete összehasonlíthatatlanul nehezebb volt, mint a magyarországiaké. „Az erdélyi románok sok mindent és joggal hánytorgathattak fel a magyar vezető osztálynak – írja Boia –, mivel Magyarország messze volt attól, hogy a nemzetiségeknek kijáró egyenlő jogokat biztosítsa.” Igen ám, de a magyarországi románok egyházi autonómiának örvendtek, iskolahálózatot tudtak fenntartani, saját bankjaik működtek, és ápolhatták a Romániával való kapcsolataikat. „Magyarország – folytatja a szerző –, minden neki felróható szemrehányáson túl mégis alkotmányos és parlamentáris jogállam volt.” A román németbarátok úgy érezhették, Erdély még várhat, hiszen a Monarchia föderalizációjára és széthullására is lehetett számítani. Besszarábiára és Bukovinára viszont történeti joga volt Romániának, hiszen Moldvából hasították ki, míg Erdély helyzete egészen más. Hivatkozhattak az erdélyi román többségre, de azt nem állíthatták, hogy bárki is elrabolta volna tőlük. Ha pedig orosz szövetségben győznek, akkor orosz függőségbe kerülnek, amire az antantbarátok azt mondhatták, hogy Anglia és Franciaország ellensúlyozza az orosz befolyást. „Elég naiv remény!” – jelzi Boia, hiszen a virtuális történelemben nem zárható ki a területi annexió sem. Csakhogy az orosz forradalmak nyomán Besszarábia egyesült Romániával, a központi hatalmak összeomlása pedig ölbe hozta Erdélyt is.

A legnagyobb „szentségtörést” akkor követte el Boia, amikor az erdélyi románok magatartásformáit jellemezte. A historiográfiai mítosz egyszerű: az erdélyi és magyarországi románok alig várták az egyesülést. Csakhogy – figyelmeztet Boia – számukra a kérdés bonyolultabb volt, mint az ókirályságbeliek számára, akik Erdéllyel csak nyerhettek, veszítenivalójuk nem volt. Az erdélyi románoknak viszont volt veszítenivalójuk az egyesüléssel – közép-európaiságukat veszthették el –, hiszen magukat civilizáltabbnak tartották, mint a Kárpátokon túl élő románok. Romániában, mármint az

Ókirályságban csak az elit nyugatosodott el, Erdélyben „még mélyebbre hatolt a nyugati kultúra szelleme és még erősebb volt” – a német modellnek köszönhetően. Az erdélyi románok nagy része a magyar egyetemeken tanult, és sokan az osztrákokon. Elégedetlenek voltak a magyar uralommal, vonzotta őket Bukarest, de Bécshez is kötődtek, sőt, „a politikai antagonizmus ellenére sokat közeledtek a magyar nyelvhez és kultúrához”. Boia szerint nem kívánták jobban a Romániával való egyesülést, mint a megreformált Monarchiában való maradást. „Az erdélyi románok olyan Románia között, amilyen az volt és olyan Habsburg-monarchia között, amilyennek ezt szerették volna (egyenlő nemzetek konföderációja), valószínűleg ez utóbbit részesítették volna előnyben.” Csakhogy a háború végén már nem Bukarest és Bécs, hanem Bukarest és Budapest között kellett választani. „A történelem színe előtt Magyarország menthetetlenül elbukott.” De mi lett volna, ha Ausztria–Magyarország megnyeri a háborút? – kérdi Boia. Természetesen nem bomlott volna fel – hangzik a válasz, de nőtt volna a nemzetiségek nyomása a teljes szerkezeti átalakulás érdekében, és végül eltűnt volna a birodalom. Ausztria jobban felkészült az átalakulásra, mivel tartományok konglomerátuma volt. Magyarország viszont csak egy nemzetet ismert el, „a nemzeti állam a magyarok számára érinthetetlennek tűnt, és háború nélkül is fennállt a »robbanás« veszélye.” Megjegyzendő azonban, hogy 1848-ban bekövetkezett egy robbanás, és a végén olyan magyar–román szerződés, majd nemzetiségi dekrétum született, amely papíron megoldást hozott, és ez a későbbi Cuza–Kossuth megállapodások alapja lett. Az 1868-as nemzetiségi törvényben is vannak olyan kitételek, amelyeket a mai kisebbségkímélő gyakorlat átvett. Kormányzati szinten Tisza István, társadalmi szinten pedig Jászi Oszkár és radikálisai keresték a megoldást, és nem is eredmény nélkül. A hungarus hagyományon belül volt némi mozgástér a robbanás megelőzésére, csak ezt román barátaink nem igazán szeretik emlegetni, mert fennáll a gyanú, hogy ha magyar részről ilyesmit emlegetnek, akkor netán olyasmit kérnek, amit a magyar nemzetiségi törvény kilátásba helyezett, és igaz, csak részben tartott be. A magyar elnyomó képzete jobban megfelel a magyarelles indulatoknak és érdekeknek, és az önkritika mezében tetszelgő magyar stupiditásnak. Ha valaki magyar részről a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik, rögtön övezi a gyanú, apológiát vagy pamfletet akar készíteni. Boiával egyetérthetünk abban, hogy „a Monarchia saját nemzetei és Európa számára is jobb sorsot érdemelt volna, de gyökeres átalakítása nehéz, ha nem lehetetlen volt”. Tegyük hozzá, különösen akkor, ha az egykori elnyomottak az elnyomó szerepére törtek. És talán itt lehetett volna azokat a helyi megoldásokat említeni, mint a morvaországi és a bukovinai kis kiegyezések, továbbá a már említett magyar–román szerződések, amelyek a mai Európa számára is példaként szolgálhatnak.

Boia élcelődött Carpnak a címben is idézett kijelentésén, de ő maga is annak szellemében latolgatta Románia területgyarapodási esélyeit. Ha tehát a központi hatalmak mellett lép be a háborúba, és veszít, a nagy szövetséges veresége akkor is esélyeket kínált volna. Ha pedig semleges marad, akkor érintetlen hadsereggel a háború végén eléri ugyanazt, amit hatalmas emberveszteségek után elért. Boia szerint ez a történelem iróniája. Nacionál-
atavista honfitársai ezt sem vették jó néven.

De hátra van még a java: az „Igazság és igazságtalanság Versailles-ban” című fejezet. A szerző európai szempontból ítélkezik: a Párizs környéki békék alkotják a mai Európa alapját, és ami történt, megfordíthatatlan, de „biztosan meghaladottá válik, mert a történelem előre megy, új európai konstrukciók felé, nincs visszaút. Más szavakkal a határok eltörlése felé megyünk és nem módosításaik felé.” A békeszerződés során minden felelősséget Németországra hárítottak, miután a Monarchia felbomlott. (Tegyük hozzá, Magyarországnak is jutott a bűnbakkeresésből, pedig Tisza István egy ideig még ellenezte Szerbia megtámadását. A legnagyobb torzítás azonban az volt, hogy a győztesek a polgári

forradalmak nyomán színre lépő kormányokat is a hadakozó kormányok jogutódjának tekintették. A demokratikus Németország és Magyarország nem indulhatott tiszta lappal, Wilson 14 pontja üres malaszt maradt, győzött a bosszú és a reváns, ami bosszúra és revánusra ösztönzött.)

Boia a francia Jean-Jacques Becker történészt idézi annak érzékeltetésére, hogy milyen szokatlanul szigorúan és ellentmondásosan bántak el Németországgal. Elvben a nemzetiségi elv jegyében csinálták a békét, de a németekre ezt nem alkalmazták, mert akkor Németországnak Ausztriával és a Szudéta-vidékkel gyarapodva kellett volna kikerülnie a rendezésből. Ellentmondásos volt az is, hogy a békecsinálók a nemzetiség kritériumának a nyelvet tekintették, holott a vallás, a kultúra, a történelem is szolidaritásra ösztönözhetnek. Példa erre Jugoszlávia, amely „sokkal fájdalmasabb körülmények között bomlott fel, mint Ausztria–Magyarország”. A csehek és a szlovákok is túl gyorsan döntöttek arról, hogy egy államban akarnak élni. Boia a kisebbségi kérdés megítélésében sem kerülgeti a tabukat. Nemcsak azt hangsúlyozza, hogy nem lehetett tisztán etnikai határokat húzni, hanem a többségi elv abszurditását is érzékelteti, hiszen eszerint 51 százalékos többség államalkotó nemzet, 49 százalék pedig kisebbség. Csehszlovákiában a 30 százalékos csehországi német kisebbség számában meghaladta a szlovákokét, és az új állam a Monarchia lett kicsinyben. Radikálisan eltér Boia Erdély-szemlélete a hivatalos reprezentációtól. „Erdélyről – írja – nem lehet egyszerűen azt mondani, hogy román tartomány. Román, magyar és német volt, román többséggel, de ez nem sokkal haladta meg a lakosság felét (53,8 százalék az 1910-es magyar és 57,8 százalék az 1930-as román népszámlálás szerint), míg a magyarok 1910-ben 31,6 százalékot tettek ki. (Valójában nemcsak a magyar etnikum, hanem azok, akiket magyarul beszélőként vettek nyilvántartásba, 1930-ban 24,4 százalékot tett ki; a németek aránya 1910-ben 10,8 százalék, 1930-ban 9,8 százalék. A kisebbségek tehát nem voltak annyira kisebbek. Elsőrangú történelmi és kulturális szerepet játszottak: a magyarok alkották Erdély vezető elitjét, a németek a fő gazdasági közeget. Sokatmondó az erdélyi városi lakosság etnikai megoszlása, a román uralom teljében az 1930-as népszámlálás szerint. A városokban a kisebbségek többséget alkotnak, jóval meghaladva a románok számát.”

Boia eddigi megállapításainál nagyobb felháborodást a nacional-ativista körökben már csak az 1918. december 1-jei egyesülés megítélése kelthetett. A gyulafehérvári Nagy Nemzeti Gyűlés döntése „mitologikus esemény, olyannyira, hogy kevés történész meri fenntartásait kifejezésre juttatni (és talán a legtöbb nem is gondolja, hogy van még több mondanivalója)”. E gyűlés nem volt népszavazás: „Nem csak a románoknak állt (volna) jogában Erdély jövőjéről dönteni, hanem valamennyi lakójának. Így közel a lakosság felét nem kérdezték meg arról, hogy akar-e Románia határai közé kerülni. Egyébként feltételezhető, hogy népszavazás is hasonló eredményhez vezetett volna, csak kevésbé »egyhangú« eredménnyel.” Viszont – fejtegeti Boia – ha a Románia keretében bevezetendő erdélyi autonómiáról szavaztak volna, „nagyon lehetséges” hogy az erdélyiek, etnikai különbség nélkül Erdély autonómiája mellett döntöttek volna. „Az erdélyi román vezetők először az autonómiára játszottak; ők is tudták, érezték, hogy Erdély más, mint Románia, amellyel egyesülnek, és végül engedtek az egységes román állam filozófiájának.” Az új egységes nemzeti állam csak félig lett egységes nemzeti állam. Mégis az új Románia lett államjogilag a leghomogénebb – a legkevésbé nem homogén utóállam. A kisebbségeknek csak egyéni jogokat biztosítottak, kollektív jogokat nem. „Viszont” a múlt században az etnikai arányok a többség javára és a kisebbségek hátrányára változtak meg. Erdélyben a lakosság háromnegyede román, és az egyetlen autonómia, amelyről még vitatkozni lehet, a székely autonómia. Ugyanakkor, hangsúlyozza Boia, „ne túlozzuk el a negatívumokat”. Mihelyt a birodalmi struktúrák összeomlottak, el kellett különíteni a nemzeti tereket, és bármilyen határokat húztak volna,

a megoldás ugyancsak tökéletlen lett volna. Viszont a győztesek egyoldalú döntésével hátrányosabb helyzet állt elő, mintha kompromisszumra került volna sor. Egyedül a törökök álltak ellen, és sikerrel. A békerendszer szétverte az európai egyensúlyt. A Népszövetség üres intézménynek bizonyult, és elsőként éppen azok nem léptek be, akik kitalálták – az amerikaiak.

Az első világháború – vonja meg a mérleget Boia – nem csak háború lett, hanem forradalommal ért fel. Tömegháborúként bontakozott ki, és a tömegek a béke előnyeiből részesülni akartak. A változás és a demokrácia került napirendre a maguk ellentmondásaival, hiszen a népszuverenitás, a szabadság és az egyenlőség ellentmondanak egymásnak. A háborút követő két évtized a totalitárius kísérletek „dicskorszaka”. A totalitarizmus „demokratikus abszolutizmus”, és nem a demokrácia csődjét jelenti, hanem olyan társadalmak csődjét, amelyek nem készültek fel kellőképpen a demokráciára. Jöhetett a kommunizmus és a fasizmus, és az újabb világháború. Mára „a félig egyesített” Európa még önvédelmi képességét is elvesztette, az amerikai pajzstól függ. Mert ha „az első világháborút el lehetett volna kerülni; a másodikat már nehezebben”. Ugyanakkor „a történelemben nincs végzet. A történelemben semmit sem döntöttek el »előre« (mint ahogy különböző történelemfilozófusok képzelik Szent Ágostontól Marxig).” Igaz, nincs válasz a kérdésre, hogy mi lett volna, ha Hitler 1933 januárjában nem kerül hatalomra, vagy náciizmus nélkül kitört volna-e az újabb világháború. Viszont semmi sem alakította annyira világunkat, mint az első világháború. És most tegyük félre egy pillanatra Boia könyvét. Hallgassunk meg egy kortárs véleményt.

A huszonegy éves közíró, Csécsy Imre a túlélrett államférfiakat és éretlen aggastyánokat meghazudtoló bölcsességgel vonta meg a világháború mérlegét (Csécsy Imre: Quo vadis, Eoropa! [sic] Új Nemzedék, 1914. aug. 9., 33. sz.), majd azután, hogy cikke megjelent, tollal a margóra azt is beszúrta, amit tanulságként leszűrt. A nyomtatott szöveghez, amely szerint a kapitalisták a fegyverkezési versennyel párhuzamosan a békét is védték, a következő keserű megjegyzést tette: „És íme, a világbéke háborújából világháború lett.” Természetesen a balkáni háborúk következményeit elemezte cikkében, azt, ahogy Szerbia és Románia a Monarchia felbomlására spekulált. „Ebből a csalódásból ki kellett ábrándítani őket, és most már igazán tárgytalan lenne arról beszélni, nem lehetett volna-e ezt a kúrát másképp is, mint véres operációval végrehajtani. Akár volt más lehetőség is, akár nem: bizonyos, hogy ez a háború a béke érdekében indult meg. A Balkán nemzeti törekvései így a Monarchia védőfaláról visszahullva, kényszerű nyugalomban, egyensúlyban maradhattak addig az ötven-hatvan évig, míg a nemzetközi szervezkedés haladásával egészen tárgytalanná lettek, és beilleszkedhetek volna az európai egyensúlyba. Ezzel a jelszóval, a világbéke ígéjével kezdte meg a Monarchia a szerb háborút.” Ide jelölve a lapszálon kézzel: „S a huszadik század Embere karját kitarja a világtörténelem megvadult démona felé: vezess, vezess új célra Lucifer!” A nyomtatott szöveg folytatása: „örültség volt az, az Izvolszkijok örültsége, a Hartwigok kísértő szelleme, a Szaszonovok perfídiája, a cári rémuralom belső forradalomtól való rettegése és a francia revanche tombolása, ami ezt a számítást keresztülhúzta. A cár, aki tizenöt évvel ezelőtt a fegyverkezési verseny szerződéses szabályozásával az egyensúlyi állapotot konszolidálni akarta, és az angol kormány, mely a Churchill-féle flottaszünet-javaslattal még ez év elején is ugyanerre akarta rábírti Németországot, ezzel megtagadták önmagukat, és napóleoni felelősséget vettek magukra a történelem ítélszéke előtt.”

Azt viszont ne felejtsük el – és erre Boia talán kitérhetett volna –, hogy lelkes tömegek köszöntötték a háborút, köztük Hitler, a piktor, aki hadifutárként tanulta ki a véres mesterséget. De nála jobb írók is magukra találtak a fronton, mint Pierre Drieu La Rochelle

vagy Ernst Jünger.

Boia nem szeret jósolni, ha erre akarják rávenni, mindig elutasítja. Szerinte a történésznek a múltat kell elemeznie, és vele a jelent magyaráznia, illetve figyelmeztet és óvatosságra inthet, mint ismételten – esszéjének utolsó mondatában – teszi: „1914 zérópontja az új korszaknak, amelyről nem tudjuk, merre viszi az emberiséget”. 1914 maga az abszurd. Anglia nagy ellensége éppen két szövetségese: Franciaország és Oroszország volt. A három császár pedig az uralkodói szolidaritás érvényesítése helyett népeit vitte mézárszékre, majd saját trónját rombolta le. Az egységes Európa vérző kontinenssé vált. Ha nem is tanulunk a múltból, legalább bölcsőbbek leszünk. Boia esszéje fejleszti a fantáziát, amire szükségünk van. Franz Kafka szerint „ez a háború a fantázia szörnyű hiányából eredt”. Ha valaki 1913-ban megmondta volna, hogy mi lesz egy év múlva, örültek vélték volna – állítja Pitirim Sorokin. 1937-ből való ez a kijelentés, és két év múlva elszabadult az őrület.

Boia könyve a háborúról szól, de okos érv a béke mellett.

(Lucian Boia: Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări. Humanitas, 2014, București. 117.)